

Основні риси та базові принципи

системи вирішення спорів в рамках Світової організації торгівлі (СОТ)

А. С. Лекарь

аспірант Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі, стажист Комітету Верховної Ради України з питань економічної політики

У цій статті розглядаються основні риси та базові принципи системи вирішення спорів у рамках Світової організації торгівлі (СОТ). На відміну від системи вирішення спорів у рамках ГАТТ, яка регулювала спори у сфері торгівлі товарами, система вирішення спорів у рамках СОТ регулює спори між членами СОТ у сфері торгівлі товарами, послугами та деякими аспектами прав на інтелектуальну власність.

Ключові слова: Світова організація торгівлі; ГАТТ; Домовленість про правила та процедури вирішення спорів; система вирішення спорів у рамках СОТ (СВС СОТ); функції СВС СОТ; стадії процесу вирішення спорів СОТ.

В настоящей статье рассматриваются основные черты и базовые принципы системы разрешения споров в рамках Всемирной торговой организации (ВТО). В отличие от системы разрешения споров в рамках ГАТТ, которая регулировала споры в сфере торговли товарами, система разрешения споров в рамках ВТО регулирует споры между членами ВТО в сфере торговли товарами, услугами и некоторыми аспектами прав на интеллектуальную собственность.

Ключевые слова: *Всемирная торговая организация; ГАТТ; Договоренность о правилах и процедурах разрешения споров; система разрешения споров в рамках ВТО (СРС ВТО); функции СРС ВТО; стадии процесса решения споров ВТО.*

This work covers the basic features and basic principles of the dispute settlement system under the World Trade Organization (WTO). In contrast to the dispute settlement system under GATT, which regulates the disputes in the area of trade in goods, the WTO dispute settlement system within governs disputes between WTO members in trade in goods, services and some aspects of intellectual property rights.

Keywords: *World Trade Organization; GATT; the Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlement of Disputes; the Dispute Settlement System of the WTO; functions of the WTO Dispute Settlement System; the WTO Dispute Settlement Process; stages of the WTO Dispute Settlement Process.*

Як відомо, Статті XXII і XXIII Генеральної угоди про тарифи та торгівлю (далі – ГАТТ-1947) заклали своєрідну систему вирішення спорів ГАТТ (СВС ГАТТ). При цьому під СВС ГАТТ розуміємо всю сукупність елементів та їхніх взаємозв'язків, задіяних у ГАТТ для реалізації функції мирного вирішення спорів між договірними сторонами ГАТТ у сфері торгівлі товарами. На думку Д. Карро, ця система перебувала у зародковому стані, забуксувала і зажадала змін [1, с. 55]. Крім того, за словами Д. Ерскіна, до початку переговорів Уругвайського раунду СВС ГАТТ була предметом заклопотаності договірних сторін ГАТТ [7, с. 56].

Під час Уругвайського раунду, що розпочався 20 вересня 1986 р. з прийняття Декларації міністрів договірних сторін ГАТТ, одним з головних питань було поліпшення та підсилення СВС ГАТТ шляхом прийняття ефективніших правил і процедур, націлених на виконання рішень, прийнятих у рамках торговельних спорів. Варто відзначити, що на початку Уругвайського раунду договірні сторони ГАТТ не планували масштабні реформи СВС ГАТТ, а лише окремі вдосконалення. У 1988 р. було прийнято попереднє рішення зробити заснування третейських груп (далі – ТрГ) автоматичним, але при затвердженні їхніх звітів залишити відповідачеві у спорі право блокувати рішення у спорі. Проте прийняття конгресом США у 1988 р. зведеного закону «Про зовнішню торгівлю та конкурентоспроможність» [11, 8], положення якого вносили зміни та доповнення до закону США «Про зовнішню торгівлю» від 1974 р., передусім у т. зв. статті 301 (Section 301, «Super 301» та «Special 301» of the Trade Act), змусило переважну більшість урядів договірних сторін ГАТТ змінити характер реформування СВС ГАТТ [14, с. 105; 4]. Ці новели у законодавстві США значно розширили права компетентних органів США на застосування односторонніх заходів з боку США у сфері міжнародної торгівлі товарами, а також у сфері інтелектуальної власності, телекомунікацій, одностороннього застосування реторсій, що негативно позначилося на СВС ГАТТ [14, с. 109]. Низка договірних сторін ГАТТ, передусім ЄЕС, Японія, Індія та Бразилія, заявили про неприйнятний характер цього законодавства і на спеціальній сесії ДОГОВІРНИХ СТОРІН ГАТТ зажадали від США його скасування. У відповідь США спробували виправдати нововведення тим, що чинна на той час СВС ГАТТ нібито не до-

зволяла оперативно вирішувати спори, а її процедури були неефективними. Під час дебатів Мексикою було вперше запропоновано всесторонню реформу всього процесу вирішення спорів ГАТТ [7, с. 62]. У результаті дебатів було досягнуто компроміс: уряди договірних сторін ГАТТ вирішили створити нову, ефективнішу систему вирішення спорів, а США погодилися передати на розгляд цієї нової системи усі спори, пов'язані з прийняттям нового законодавства. Це стало поштовхом до розробки Домовленості про правила та процедури вирішення спорів (далі – ДВС) [16, с. 404-433], яку було прийнято в пакеті з Марракеською угодою про заснування Світової організації торгівлі (далі – Марракеська угода) [16, с. 5-19]. З 1 січня 1995 р. розпочала діяти ДВС.

За оцінкою Д. Ерскіна [7, с. 69], головними особливостями ДВС є її застосування до більшості спорів СОТ, створення Органу вирішення спорів (далі – ОВС) як спеціальної сесії членів СОТ (раніше – ДОГОВІРНИХ СТОРІН ГАТТ), створення Постійного Апеляційного органу (далі – АО), спеціальних процедур, що стосуються скарг про відсутність порушення відповідно до Статті XXIII (1)(«b» та «c») ГАТТ 1994, а також створення спеціальних положень про вирішення спорів у разі участі в них найменш розвинутих країн-членів СОТ та положень про арбітражний процес. ОВС наглядає за процесом вирішення спорів СОТ (далі – ПВС СОТ), засновуючи ТрГ, схвалюючи позитивним консенсусом разом з учасниками спорів звіти ТрГ та АО, і дозволяє призупинення надання поступок або зобов'язань відповідно до Марракеської угоди [16, с. 405]. Апеляційний орган складається із семи членів, що засідають у трьох палатах, щоб розглядати апеляції на рішення ТрГ [16, с. 417]. Апеляція обмеж-

ується юридичними питаннями та тлумаченнями, виробленими ТрГ під час спору, і зобов'язує сторони спору, якщо ОВС не відхиляє рішення АО в межах 30 днів після дати оприлюднення рішення АО [16, с. 417-420]. Щодо скарг про відсутність порушення відповідно до Статті XXIII(1)(«b») ГАТТ 1994, процедури ДВС застосовуються по-різному в кожній справі. У випадку скарги про відсутність порушення, ДВС застосовується з урахуванням чотирьох умов, що змінюють положення ДВС. Для скарг згідно зі Статтею XXIII (1)(«c») ГАТТ-1994 застосовуються різні процедури [16, с. 427-428].

За оцінками Секретаріату СОТ, СВС ГАТТ, істотно переглянута під час Уругвайського раунду, породила нову СВС СОТ, яка успішно застосовується зростаючою кількістю членів СОТ, насамперед розвиненими країнами та країнами, що розвиваються [17, с. 261].

Головна мета СВС СОТ полягає у забезпеченні безпеки та передбачуваності багатосторонньої торговельної системи СОТ [16, с. 405]. СВС СОТ дозволяє конструктивно вирішувати торговельні спори з тим, щоб такі спори не змогли призвести до серйозних політичних конфліктів. У цьому зв'язку Дж. Бекес стверджує, що СВС СОТ також відіграє важливу роль у попередженні виникнення торговельних спорів [3, с. 4]. СВС СОТ, крім іншого, забезпечує ефективне практичне застосування норм права СОТ. У процесі вирішення спорів ці норми тлумачаться та уточнюються. При цьому, за словами Д. Ерскіна, ДВС є найбільш усестороннім єдиним документом, що уперше в історії створив процедури та інститути СВС [7, с. 68].

Цілі СВС СОТ

Згідно зі статтею 3(2) ДВС, СВС СОТ є центральним елементом, що забезпечує безпеку та передбачуваність багато-

сторонньої торговельної системи СОТ [16, с. 405]. Стаття 3(7) ДВС доповнює цю норму, вказуючи, що метою механізму вирішення спорів є «позитивне врегулювання спорів». При цьому врегулювання, взаємоприйняте для сторін спору і сумісне з охопленими угодами, є «привілейованим», а «за відсутності взаємопогоджуваного врегулювання, першою метою механізму вирішення спорів є, як правило, скасування вжитих заходів, якщо констатується, що вони несумісні з положеннями будь-якої з охоплених угод» [16, с. 406].

Стосовно цілей СВС СОТ Д. Ерскін [7, с. 82], Б. Вілсон [10, с. 2], В. Дейві [5, с. 2], Т. Стюарт [15, с. 6] стверджували, що метою СВС СОТ є забезпечення безпеки та передбачуваності багатосторонньої торговельної системи, виконання багатосторонніх угод, забезпечення функціонування СВС СОТ для спільного вирішення сторонами спорів. При цьому Д. Ерскін вважає, що з метою вирішення торговельних спорів у рамках СВС СОТ слід зобов'язати суверенні нації. Ці оцінки свідчать про велике значення СВС СОТ для ефективного функціонування СОТ і практичне застосування норм права СОТ.

Функції СВС СОТ

Найважливішими функціями СВС СОТ є: вирішення конкретних спорів з метою відновлення балансу у відносинах (правах і зобов'язаннях) сторін, порушеного внаслідок застосування відповідачем у спорі заходів, що суперечать охопленим угодам; збереження прав та зобов'язань членів СОТ, що впливають для них з цих угод. Для здійснення цієї функції виконується низка завдань: встановлюються факти; визначається застосовне право; здійснюється застосування права стосовно конкретних фактів; уповноважується вжиття контрзаходів (призупинення

пільг і зобов'язань) згідно з охопленими угодами.

Стадії ПВС СОТ

Згідно з ДВС, ПВС СОТ має чотири стадії: 1) обов'язкові переговори (включаючи консультації між заінтересованими членами СОТ /скаржником і відповідачем/, добрі послуги, примирення або посередництво Генерального директора СОТ); 2) третейська стадія (розгляд ТрГ спорів, включаючи: її створення; подання на розгляд ОВС її звіту; розгляд ОВС звіту ТрГ; його ухвалення та прийняття відповідного рішення та/або рекомендації); 3) апеляційна стадія процесу, включаючи розгляд АО апеляції, ухвалення звіту АО; 4) стадія імплементації/приведення у відповідність. Водночас ДВС передбачає арбітраж як альтернативний спосіб вирішення спорів.

Також варто зазначити, що деякі дослідники вважають, що ПВС СОТ має п'ять стадій. Наприклад, Е. Петерсманн визначає такі стадії ПВС СОТ: 1) політичні консультації про врегулювання справи; 2) квазісудова третейська стадія процесу, спрямована на вирішення юридичних спорів; 3) апеляційне провадження зі спірних правових питань, включених у звіт ТрГ, та автентичних тлумачень ТрГ; 4) імплементація рішень про вирішення спорів під наглядом ОВС; і 5) виняткове вповноважування на застосування реторсій у разі недотримання констатацій про вирішення спорів [12, с. 5].

Процедури вирішення спорів у рамках СОТ

ДВС передбачає такі процедури вирішення спорів у рамках СОТ: консультації; загальні примирливі процедури (добрі послуги, примирення та посередництво); спеціальні примирливі процедури (ТрГ та АО); арбітраж. Цей перелік містить політичні засоби вирішення спорів (консультації, загальні примир-

ливі процедури), юридичні (арбітраж) і напівполітичні – напівюридичні (спеціальні примирливі процедури). В остаточному підсумку від характеру спору залежать засоби його вирішення. Водночас ДВС не містить ієрархії мирних засобів вирішення спорів. Сторонам гарантується свобода вибору засобів. При цьому консультації та спеціальні примирливі процедури вважаються базовими процедурами. Вони докладно регламентуються у ДВС і застосовуються послідовно (застосування спеціальних примирливих процедур можливо, якщо під час консультації сторони не врегулювали спірні питання). Застосування загальних примирливих процедур має додатковий характер. Вони спеціально не регламентуються ДВС і можуть застосовуватися на будь-якій стадії ПВС СОТ. Ніщо не заважає сторонам передати спір на розгляд арбітражу як альтернативного засобу вирішення спору.

Сторони спору та треті його сторони у ПВС СОТ

Єдині учасники СВС СОТ – країни-члени СОТ, які мають право безпосередньо брати участь у спорі як сторона або третя сторона. У ДВС не застосовується характерний для юрисдикційного процесу термін «заінтересована сторона» («interested party»), а використовується термін «член, що є об'єктом розгляду» («Member concerned»). На практиці використовуються, відповідно, терміни «скаржник» і «відповідач». Статус учасників СВС СОТ розглядався у справі «США – креветка», у якій АО стверджував, що згідно з ДВС лише члени СОТ, які є сторонами спору, або які нотифікували ОВС про їхній інтерес стати третіми сторонами у такому спорі, мають законне право подавати ТрГ повідомлення і мають законне право, щоб ці повідомлення розглядалися ТрГ [18, § 101].

Виключення неурядових третіх осіб з ПВС СОТ

Оскільки лише країни-члени СОТ можуть порушувати справи, юридичні або фізичні особи не мають безпосереднього доступу до СВС СОТ, навіть якщо вони експортери або імпортери та/або є найбільш безпосередньо ураженими заходами країни-відповідача, про які стверджують, що вони порушують Марракеську угоду. Це правило також стосується неурядових організацій (далі – НУО), що мають інтерес у справі. Такі організації можуть здійснити вплив або навіть тиск на уряд члена СОТ під час ПВС СОТ.

Члени СОТ мають різні точки зору щодо ролі, яку НУО можуть відігравати у ПВС СОТ, наприклад, подаючи повідомлення *amicus curiae* органам СОТ, уповноваженим вирішити спори. Відповідно до права СОТ, ТрГ та АО мають дискреційні права прийняти або відхилити ці повідомлення, але не зобов'язані розглядати їх.

Права та зобов'язання членів СОТ під час ПВС СОТ

У разі, якщо член СОТ (скаржник) вважає заходи торговельної політики, вжиті іншим членом СОТ (відповідачем), такими, що суперечать охопленим угодам, скаржник має право запитати проведення консультацій у рамках СВС СОТ, щоб оскаржити такі заходи. Такий запит розпочинає першу (дипломатичну) стадію ПВС СОТ.

У разі недосягнення членами СОТ під час цих консультацій взаємопогоджувального врегулювання, скаржник має право звернутися до ОВС з метою порушення другої (третейської) стадії ПВС СОТ, під час якої його твердження вивчаються незалежним третейським органом (далі – ТрГ). Водночас ця система створює рамки, у яких відповідач може захистити себе, якщо він заперечує твер-

дження скажника. Однак, якщо відповідач програв справу, він має скасувати заходи, які вважаються ТрГ несумісними з охопленими угодами [16, с. 406]. Таким чином, СВС СОТ обумовлює дотримання прав членів СОТ, гарантованих правом СОТ.

У ДВС враховано специфічний статус країн-членів СОТ, що розвиваються, та включено низку норм, що встановлюють спеціальні пільги для країн-членів СОТ, що розвиваються, та найменш розвинутих країн-членів СОТ. Так, згідно зі статтею 3(12) ДВС [16, с. 405], країнам-членам СОТ, що розвиваються, та найменш розвинутих країн-членам СОТ, які є скажниками у ПВС СОТ проти розвинутої країни-члена СОТ, надається право, замість положень статей 4, 5, 6 і 12 ДВС, застосувати альтернативні ДВС положення Рішення ДОГОВІРНИХ СТОРІН ГАТТ від 5 квітня 1966 р. [9].

Згідно зі статтею 4(10) ДВС [16, с. 415], під час дипломатичної стадії ПВС СОТ члени СОТ мають приділяти особливу увагу конкретним проблемам та інтересам країн-членів СОТ, що розвиваються. Згідно зі статтею 12(10) ДВС, під час консультацій щодо заходів, прийнятих країною-членом СОТ, що розвивається, сторони спору можуть домовитися про продовження строків, зазначених у ст. 4(7 і 8) ДВС [16, с. 408], щодо проведення консультацій. Якщо після закінчення відповідного із цих строків сторони, що беруть участь у консультаціях, не можуть домовитися про те, що консультації завершилися, голова ОВС вирішує після консультацій зі сторонами спору, чи продовжити цей відповідний строк і, якщо продовжити, то на який період.

Згідно зі статтею 12(10) ДВС, під час третейської стадії ПВС, коли скаргу подано проти країни-члена СОТ, що розвивається, ТрГ повинна надавати до-

статній строк такій країні-члену СОТ, що розвивається, щоб вона підготувала і подала аргументи на свою користь. При цьому будь-які заходи, вжиті згідно з цією статтею, не впливатимуть на положення ст. ст. 20 і 21(4) ДВС [16, с. 420, 412, 415].

Згідно зі статтею 8(10) ДВС, у разі, якщо спір виникає між країною-членом СОТ, що розвивається, і розвинутою країною-членом СОТ, ТрГ включатиме, якщо країна-член СОТ, що розвивається, про це запитує, принаймні одного члена ТрГ з країни-члена СОТ, що розвивається.

Згідно зі статтею 12(11) ДВС [16, с. 415], у разі, якщо одна або більше сторін спору є країною-членом СОТ, що розвивається, у звіті ТрГ чітко вказується, яким чином було враховано відповідні положення про диференційований і сприятливіший режим для країн-членів СОТ, що розвиваються, які є учасниками охоплених угод і на які посилялася країна-член СОТ, що розвивається, під час третейської стадії ПВС СОТ.

Згідно зі статтею 21(2, 7 і 8) ДВС [16, с. 421-422], під час четвертої стадії ПВС СОТ особливу увагу мають приділяти справам, які зачіпають інтереси країн-членів СОТ, що розвиваються, у тому, що стосується заходів, які були об'єктом ПВС СОТ. Під час нагляду за імплементацією рішень, ОВС має вивчати, які подальші заходи, яких він міг би вжити, були б доречними за таких обставин. При цьому має враховуватися вплив оскаржених заходів на економіку країн-членів СОТ, що розвиваються [16, с. 422].

Згідно зі статтею 21(8) ДВС, якщо справу порушено країною-членом СОТ, що розвивається, ОВС має враховувати не тільки стан торгівлі, яку зачіпають заходи, які могли б схвалюватися ОВС, а й вплив цих заходів на економіку заін-

тересованої країни-члена СОТ, що розвивається.

Крім того, згідно зі статтею 27(2) ДВС [16, с. 429], Секретаріат СОТ надає країні-члену СОТ, що розвивається, технічну допомогу, зокрема: кваліфікованих фахівців з правових питань зі служб СОТ; консультації з правових питань; допомогу з вирішення спорів.

Проте багато дослідників вказують на незначну практичну цінність цих норм для захисту інтересів країн-членів СОТ, що розвиваються, та найменш розвинутих країн-членів СОТ [1; 13].

Водночас у рамках спеціальної сесії ОВС, утвореної Комітетом СОТ з торговельних переговорів за результатами Конференції міністрів у Досі (2001 р.) [6], представники країн-членів СОТ, що розвиваються, та найменш розвинутих країн-членів СОТ переважно ставлять питання щодо надання таким країнам, наприклад, привілейованих процедур чи більш тривалих (коли країна-член СОТ, що розвивається, є відповідачем у ПВС) або прискорених строків (коли країна-член СОТ, що розвивається, є скаржником) [7, с. 80-81].

Обов'язковий характер СВС СОТ

Оскільки усі члени СОТ зобов'язалися виконувати Марракеську угоду (за винятком угод з обмеженою кількістю учасників, включених до додатку 4), частиною якої є ДВС, СВС СОТ має обов'язковий характер. ДВС поширює СВС СОТ на усіх членів СОТ по усіх спорах, що виникають відповідно до Марракеської угоди. Отже, сторонам спору немає необхідності визнавати юрисдикцію СВС СОТ в окремому документі, оскільки члени СОТ, вступаючи в організацію, вже визнали компетенцію СОТ. У цьому зв'язку кожному члену СОТ гарантується доступ до СВС СОТ і жодний відповідач-член СОТ не може звільнитися від юрисдик-

ції організації [10, с. 8; 1, с. 69]. Крім того, пропонуючи членам СОТ звернення до СВС СОТ, стаття 23 ДВС виключає вжиття односторонніх заходів, але також забороняє звернення до інших форумів для вирішення спорів, що стосуються СОТ [10, с. 8].

Юрисдикція СОТ щодо вирішення спорів має свої межі та обмеження. Стосовно суб'єктної сфери, лише члени СОТ мають право використовувати СВС СОТ. Щодо предметної сфери, у статті 1 ДВС встановлено, що юрисдикція СОТ поширюється виключно на спори, що випливають з охоплених угод СОТ [16, с. 404]. Однак, якщо зважати об'єктивно, це досить широка сфера, про що свідчить значна кількість переданих на розгляд СВС СОТ спорів (станом на 15 березня 2012 р. – 434 справи). Крім того, СВС СОТ виключає можливість подання зустрічних скарг, навіть у рамках охоплених угод.

Заборона односторонніх визначень та заходів

Як було зазначено вище, згідно зі статтею 23 ДВС члени СОТ мають застосовувати багатосторонню систему СОТ з метою: вирішення їхніх торговельних спорів; відшкодування в іншого члена СОТ відповідно до Марракеської угоди; та невиконання односторонніх заходів, що може бути дозволено законодавством члена СОТ з метою захисту своїх торговельних інтересів. Це означає, що члени СОТ мають дотримуватися погоджених процедур і схвалених ОВС рішень і не застосовувати їх самостійно.

На думку фахівців Секретаріату СОТ, у разі, якщо члени СОТ діяли б в односторонньому порядку, це призвело б до явних небажаних наслідків, які вже мали місце в історії ГАТТ. Наприклад, у разі, якщо скаржник обвинувачує іншого члена СОТ у порушенні норм пра-

ва СОТ, цей скаржник, діючи в односторонньому порядку, може вирішити застосувати контрзаходи (наприклад, торговельні обмеження), що призвело б до порушення його зобов'язань у рамках СОТ стосовно іншого члена [10, с. 7-8].

Види спорів, передбачених СВС СОТ

Відповідно до норм міжнародного права, усі держави зобов'язані вирішувати розбіжності, що виникають між ними, мирними засобами, щоб не піддавати загрози міжнародний мир і безпеку. У праві СОТ основним джерелом інституту мирних засобів вирішення міжнародних спорів є Марракеська угода та ДВС. У праві ГАТТ і праві СОТ термін «спір» означає конкретну незгоду стосовно фактичних обставин, закону або політики, під час якої домагання або твердження однієї сторони зіштовхується з відмовою, зустрічним позовом або запереченням іншої сторони.

СВС СОТ передбачає три типи скарг: «скарги про порушення»; «скарги про відсутність порушення»; «скарги, обґрунтовані іншою ситуацією». Два перших типи скарг відіграють значну роль у ПВС СОТ. При цьому набагато частіше подається «скарга про порушення». Лише кілька справ подава-

лися на основі твердження про анулювання пільг, у ситуації відсутності порушень, або заподіяння їм шкоди. Враховуючи допустимість «скарг про відсутність порушення» та «скарг, обґрунтованих іншою ситуацією», значення СВС СОТ є ширшим, ніж таке в інших міжнародних системах вирішення спорів, які обмежуються лише порушенням угод. Водночас, СВС СОТ є більш вузькою, ніж ці інші системи, у тому розумінні, що порушення має також породжувати анулювання пільг чи заподіяння їм шкоди або можливу перешкоду досягненню мети.

Таким чином, встановлені ДВС процедури вирішення спорів мають універсальний характер. Спеціальні та додаткові норми про ПВС СОТ містяться у деяких охоплених угодах, які лише уточнюють основний порядок вирішення спорів у рамках СОТ.

На відміну від СВС ГАТТ, яка регулювала спори у сфері торгівлі товарами, СВС СОТ є сукупністю елементів та їхніх взаємозв'язків, задіяних у праві СОТ для реалізації функції мирного вирішення спорів між членами СОТ у сфері торгівлі товарами, послугами та деякими аспектами прав на інтелектуальну власність.

Список використаної літератури

1. Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право: Пер. с франц. Серебренникова В. П., Шумилова В. М. – М.: Международные отношения, 2002. – 608 с.
2. Осика С. Г., Коновалов В. В. Вирішення спорів у Світовій організації торгівлі. – К.: Благодійна організація «Центр дослідження СОТ, розвитку торгового права і практики», 2011. – 288 с.
3. *Vacchus J.* «Woulda, Coulda Shoulda»: The Consolations of WTO Dispute Settlement. Address to the International BAR Association. – Geneva, 2003.
4. *Birenbaum David E.* The Omnibus Trade Act of 1988: Trade Law Dialectics. University of Pennsylvania Journal of International Business Law. L. Vol. 10:4. 1988.
5. *Davey W. J.* Reforming the WTO Dispute Settlement. Illinois Public Law and Legal Theory Research Papers Series. – Research Paper № 04-01. – Illinois: 2000.
6. Doha WTO Ministerial 2001: Ministerial Declaration, adopted on 14 November 2001. WT/MIN(01)/DEC/1, circulated on 20 November 2001.
7. *Erskine Daniel H.* Resolving trade disputes: the mechanisms of GATT/WTO dispute resolution. Santa Clara Journal of International Law. Vol. 2 [2003]. – 40-83 p.
8. GATT. Committee on Anti-Dumping Practices. Committee on Subsidies and Countervailing Measures. Information on Implementation and Administration of the Agreement. Legislation of the United States. Omnibus Trade and Competitiveness Act of 1988; H. Rep. 100-576 at 610-612. ADP/1/Add.3/Rev.4. SCM/1/Add.3/Rev.3, circulated on 24 February 1989. – 110 p.
9. GATT. Decision of 5 April 1966 on «Procedures under Article XXIII». BISD 14S/18.
10. A Handbook on the WTO Dispute Settlement System. Cambridge University Press, 2004. – 215 p.
11. Omnibus Trade and Competitiveness Act of 1988 // Public Law. No. 100-418, 102 Stat.
12. *Petersmann Ernst-Ulrich.* Ten Years of the WTO dispute settlement system: past, present, and future. Journal of International Law & Policy. Vol. III. – 1-48 p.
13. *Roessler Frieder.* Special and Differential Treatment of Developing Countries under the WTO Dispute Settlement System. – Geneva: WTO, Advisory Centre of WTO Law, 2003. – 6 p.
14. *Schein Josh.* Section 301 and U. S. Trade Law: The Limited Impact of the 1988 Omnibus Trade and Competitiveness Act on American Obligations under GATT. Pacific Rim Law & Policy Journal. [Intramural Issue. Winter 1992]. – 105-133 p.
15. *Stewart T. P.* Review of the Dispute Settlement Understanding: Operation of Panels. Published materials of the «First Five Years of the WTO», American BAR Association Conference. – Georgetown University Law Center. – January 2000.
16. The Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations: The Legal Texts. – Geneva: WTO, 1995. – 558 p.
17. World Trade Report 2007. WTO Publications. Printed in Switzerland. World Trade Organization 2007. – 388 p.
18. WTO. Appellate Body Report, United States of America – import prohibition of certain shrimp and shrimp products, WT/DS58/AB/R, circulated on 12 October 1998. – 77 p.